

- ὄν καὶ μηδεμίαν ὄλως ἔχον ἀποτελεστικὴν ἑτέρου δύναμιν. ὄν τρόπον τὰ
 M 112^v νομικὰ τύπος ἦν τῶν τῆς νέας διαθήκης μυστηρίων, ἡ μὲν περιτομὴ τοῦ
 βαπτίσματος, τὸ δὲ τράγων καὶ μόσχων καὶ δαμάλεων αἷμα εἰς κάθαρσιν
 φαινομένην τῶν μεμολυσμένων χυνόμενον τοῦ ἐν σταυρῷ χυθέντος κυριακοῦ
 B 85 αἵματος καὶ τὸν κόσμον τῷ ὄντι καθάραντος, καὶ ὁ ἐν ἐρήμῳ κρεμασθεὶς 5
 ὄφεις τῆς ἐπὶ ξύλου τοῦ κυριακοῦ σώματος προσηλώσεως. ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν
 μόνον τύπος καὶ σημαντικὰ μόνον, οὐ μέντοι καὶ ἀποτελεστικά, καὶ ἱερῶν
 μὲν πραγμάτων σημαντικὰ, αὐτὰ δὲ οὐχ ἱερά. τὰ δ' ἡμέτερα οὐ σημαντικὰ
 μόνον καὶ τύποι τῆς σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ σωστικὰ καὶ σωτηρίαν ποιητικά,
 ἱερά τε αὐτὰ καὶ ἱεροὶ πραγμάτων ἱερῶν τύποι. τούτῳ γὰρ τὰ νομικὰ τῶν 10
 τῆς νέας διαθήκης διαφέρει μυστηρίων, ὅτι ἐκεῖνα μὲν μόνον ἐσήμαινον τὴν
 σωτηρίαν, ταῦτα δὲ καὶ περιέχουσι, κάκεῖνα μὲν μόνον ἱερῶν πραγμάτων
 σημαντικὰ, οὐχ ἱερά αὐτὰ ὄντα, ταῦτα δὲ ἱερά τε αὐτὰ καὶ ἱερῶν πραγμάτων
 σημαντικὰ τε καὶ ποιητικά. φησὶ δὲ καὶ ὁ θεῖος Ἰλάριος· τὸ σῶμα τοῦ
 Χριστοῦ, οὐ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ μεταλαμβάνομεν, τύπος μὲν ἐστὶ, καθόσον 15
 ἄρτος καὶ οἶνος ταῖς ἔξω ὄρωνται αἰσθήσεσιν. ἀλήθεια δὲ ἐστὶ, καθόσον
 σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τῇ ἀλήθειᾳ πιστεύεται τῇ ψυχῇ. καὶ Αὐγουστῖνος·
 τὸ Χριστοῦ σῶμα καὶ ἀλήθεια καὶ τύπος ἐστίν. ἀλήθεια μὲν, καθόσον τῇ
 M 113 δυνάμει τοῦ πνεύματος ἐκ τῆς τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου οὐσίας σῶμα γίνεται.
 B 85^v τύπος δὲ ἐστὶν τὸ ταῖς ἔξω αἰσθήσεσιν ὑποπίπτον. οὕτω δὲ καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα 20
 τὸν τύπον λαμβάνομεν, ἐπὶ μὲν τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ὄρατοῦ δηλονότι τοῦ ἄρτου
 καὶ οἴνου εἶδους ὡς σημαντικὸν μόνως ἑτέρων καὶ τύπον μόνως, ἐπὶ δὲ τοῦ
 ἀληθοῦς ὡς ὑπογράφοντα μὲν καὶ σημαίνοντα καὶ ἕτερον οὐδὲν μέντοι ἤττον
 καὶ αὐτὸν ἀλήθειαν ὄντα. καθὼ δὴ καὶ ὁ αὐτὸς Δαμασκηνός, ἥ εἴρηται,
 τοῖς ἀρχαιοτέροις ἀκολουθῶν διδασκάλοις »ἀντίτυπα τῶν μελλόντων« τὸ 25
 ἀληθὲς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ φθάσας ὠνόμασεν· εἰ γὰρ ἀντίτυπα,
 πάντως δήπου καὶ τύπον.
6. Εἶεν δὴ. τούτων τοίνυν οὕτως ὑποτεθέντων ἔπεται δεῖξαι πρῶτα μὲν
 ὡς οὐδέσι ῥήμασιν ἄλλοις ἢ τινος οἰαισδήποτε εὐχαῖς καὶ δεήσεσιν ἱερέως τὸ
 θεῖον τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ αἷμα ἱεουργεῖται ἢ τοῖς δεσποτικοῖς αὐτοῖς 30
 ῥήμασι τοῖς προειρημένοις· »τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα καὶ τοῦτό μου ἐστὶ
 τὸ αἷμα« λέγοντος. ἔπειτα δὲ ὡς καὶ αὐτοῖς ἡμῶν τοῖς θείοις διδασκάλοις
 τε καὶ πατράσιν οὕτω δοκεῖ. τελευταῖον καὶ τὰ φαινόμενα τῇ γε τοιαύτῃ
 θέσει τε καὶ ὑπολήψει ἐναντιοῦσθαι, λῦσαί τε καὶ συμφώνως τῷ ὄλῳ σκοπῷ
 ἡμῶν ἐξηγήσασθαι. 35
- 7, 1 Ὡς μὲν οὖν ἀδύνατον ἄλλοις τισὶν ἢ τοῖς δεσποτικοῖς ῥήμασι τὴν εὐχα-
 B 86 ριστίαν τελειῖσθαι, τούτοις ἂν τις πεισθῆι τοῖς λόγοις. λέληθε μὲν γὰρ οὐδένα
 τῶν πάντων τὴν τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα ἐν ἀτόμῳ μεταποιήσιν
 τε καὶ μεταβολὴν πᾶσαν ἀνθρωπίνην δύναμιν ὑπερβαίνειν, μέγιστόν τε ἔργον
 M 113^v ἀπάντων εἶναι καὶ ἀποτελεσμάτων καὶ ἅμα θειότατον καὶ ἐπομένως τὰ τοῦ 40
 τοιούτου μυστηρίου τελειωτικὰ ῥήματα μεγίστης εἶναι δυνάμεως δεῖν καὶ

14 Cf. Hil., De trin. VIII 13. 14 (PL 10, 245—247). | 17 Aug. ? | 25 Joh. Dam.,
 l. c. IV 13 (PG 94, 1153 BC).

verum corpus Christi et aliud significet, et tamen veritas est. Quemadmodum Damascenus quoque, sicuti paulo ante memoravimus, veteres secutus doctores verum corpus et sanguinem Christi figurativa futurorum nominavit. Ubi enim figurativa dixit, et figuram sine discrimine
5 dicere potuisset.

Sed de iis satis, ut arbitror, disseruimus. Nunc, quod reliquum
6. est, aggrediamur. Erit autem nostrae omnis oratio tripartita. Primum enim conabimur ostendere divinissimum corpus Christi et sanguinem nullis aliis verbis aut sacerdotum precibus confici quam iis, quae supra
10 memoravimus, Domini verbis: *Hoc est corpus meum*, et *Hic est sanguis meus*. Post haec sanctorum ecclesiae doctorum ac patrum nostrorum unam et eandem esse sententiam declarabimus. Postremo quae huic opinioni adversari videntur, duce Domino, cuius res agitur, dissolvemus.

15 Quod igitur impossibile sit aliis quam Dominicis verbis eucharistiae 7, 1 sacramentum confici evidentissime et luce clarius apparet. Enimvero nemo est, quem lateat, quemadmodum panis et vini in corpus et sanguinem Christi in instanti facta transubstantialitas humanam omnem facultatem excedit ingensque opus est et certe divinum, ita etiam
20 huius sacramenti efficientia verba instar ipsius sacramenti eximiae cuiusdam virtutis esse debere. Christi vero divinis verbis nihil esse potentius, nihil efficacius esse posse manifestum est. Quamobrem fateri necesse est Dominicis illis verbis et nullis aliis divinum hoc sacramentum confici posse. Nec enim divinissima per divinam potentiam confici
25 negaverit quispiam, nec verbis Christi nihil omnino efficacius esse, cum non modo homo, verum etiam Deus sit creatorque omnium, qui solo nutu cuncta produxit, qui verbo aegros curavit, mortuos suscitavit, caeteraque miracula fecit, quae in evangeliiis recitantur.

Praeterea humanae preces tunc, quod orant, facillime consequuntur, 2
30 cum id merita sint, et a bene meritis effunduntur. Atqui panis et vini in corpus et sanguinem transmutatio non petentium meritis, sed eius potentia, qui ex nihilo cuncta produxit, per sacerdotem tamquam per instrumentum quoddam efficitur. Unde non minus ab indignis sacerdotibus atque perversis quam a bonis sanctisque consecratur. Ex
35 quo manifestum est non orantis sanctitatem, sed ipsum Dominum propriis suis verbis a sacerdote prolatis panem et vinum in proprium corpus transmutare. Nam si humanae preces hoc possent, potius virorum bonorum preces, etsi non sacerdotum, quam pravorum sacerdotum hoc divinum opus efficerent. Atqui indecens esset atque ab humana
40 salute alienum existimare tantum sacramentum a re dubia dependere,

9 σωτηρίαν M σωτηρίας B | 21/23 ἐπὶ μὲν τοῦ αἰσθητοῦ . . . τοῦ ἀληθοῦς M² in marg. B in textu | τις B om.

τῷ μυστηρίῳ ἀνάλογα. τῶν τε τοῦ Χριστοῦ θείων λόγων οὐδὲν ἰσχυρότερον, οὐδὲν ἐνεργέστερον εἶναι ἐνδέχασθαι. ὅθεν καὶ ἀνάγκη εἶναι ἐκείνοις τοῖς κυριακοῖς ῥήμασι καὶ οὐκ ἄλλοις πιστεύειν ἱεουργεῖσθαι τὰ θεῖα μυστήρια. οὔτε γὰρ ὡς τὰ θεϊότατα θειοτάτῃ δυνάμει ἐνεργοῦνται, ἀρνηθεῖη τις ἂν, οὔθ' ὡς τῶν Χριστοῦ λόγων οὐδὲν ἐνεργέστερον οὐκ ἀνθρώπου μόνον, ἀλλὰ 5 καὶ θεοῦ ὄντος καὶ τῶν πάντων δημιουργοῦ καὶ πάντα νεύματι μόνῳ πεποιηκότος, ὃς λόγῳ νοσοῦντας ἐθεράπευσε, νεκροὺς ἀνέστησε, καὶ τᾶλλα ὅσα ἐν εὐαγγελίοις παράδοξα ἀπειργάσατο.

² Ἐτι τε τὰς μὲν ἀνθρωπίνας δεήσεις ἀποτελεῖν ὁ ποιοῦσι, τῷ ἀξίας εἶναι, B 86^v ὧν αἰτοῦσι, καὶ ὑπὸ ἀξίων δικαίων τε καὶ ὀσίων ἀνδρῶν προσφέρεσθαι. τὴν 10 δὲ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ κυρίου μεταβολὴν οὐ τῇ ἀξίᾳ τῶν αἰτούντων, ἀλλὰ τῇ τοῦ πάντα παραγαγόντος δυνάμει διὰ τοῦ ἱερατικῶν σχῆμα περικειμένου ἀποτελεῖσθαι. δῆλα γὰρ δὴ καὶ ὑπὸ πονηρῶν ἱερέων οὐδὲν ἤττον τὸ αὐτὸ ὅπερ καὶ ὑπὸ τῶν ἀγιωτάτων γίνεσθαι, ὥστε οὐχὶ τὴν τοῦ δεομένου ὀσιότητά τε καὶ δέησιν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν δεσπότην τοῖς ἰδίους 15 ῥήμασιν ὑπὸ ἱερέως μετὰ σκοποῦ τοῦ προσήκοντος προφερομένοις τὸν ἄρτον M 114 καὶ τὸν οἶνον εἰς ἴδιον σῶμα μεταβάλλειν. ἄλλως γάρ, εἰ εὐχὴ τοῦτ' ἐδύνατο ἂν, μᾶλλον ἂν ἢ χρηστῶν ἀνδρῶν καὶ μὴ ἱερέων εὐχῇ, θεῷ δὲ ὁμῶς φιλότατων ἢ ἢ πονηρῶν ἱερέων τοῦτ' ἂν ἀπετέλει τὸ θεϊότατον ἔργον. καὶ γὰρ δὴ οὐδὲ δίκαιον οὔτε μὴν τῇ ἀνθρωπίνῃ σωτηρίᾳ πρόσφορον ἀμφιβόλου 20 πράγματος τὸ τοσοῦτον ἐξαρτᾶν ἔργον· εὐχὰς γὰρ καὶ παρακλήσεις τὰς ἡμετέρας, ἀδηλόν εἶναι, εἰ καὶ θεὸς εἰσακούσας παράσχειε τὰ αἰτούμενα· καὶ οὕτως καὶ τὴν διὰ τῶν μυστηρίων ἡμῶν ἐλπίζομένην σωτηρίαν ἀδηλόν B 87 τε καὶ ἀμφίβολον εἶναι. ὅπερ ἵνα μὴ συμβαίῃ καὶ ἡ σωτηρία ἡμῶν, ἣν τοῖς ἀξίως μεταλαμβάνουσιν ἡ εὐχαριστία παρέχει, βεβαία τε ὡς δεῖ καὶ ἀναμ- 25 φίβητος εἶη, ἀνάγκη τοῖς κυριακοῖς ῥήμασι καὶ οὐκ ἄλλοις τὸ τοσοῦτον πιστεύειν ἀποτελεῖσθαι μυστήριον. καὶ αὐτὸ δῆλον γέ ὄντος τὰς ἡμετέρας δεήσεις μὴ τελειοῦν, ἀλλὰ δεῖσθαι, ὥστε τελειοῦσθαι τὰ μυστήρια, τὰ δὲ ῥήματα τελειω- τικὰ αὐτόθεν οὐ τελειώσεως παρακλητικὰ δεῖν εἶναι, οὐκ ἂν ταῖς ἡμετέραις δεήσεσιν ἀποδοτέον ἔργον τοσοῦτον, δεομέναις γε ὥστε τελεσθῆναι, οὐ τε- 30 λειοῦσαι τὸ ἔργον, ἀλλ' αὐτοῖς τοῖς ῥήμασι τοῦ κυρίου. αὐτόθεν αὐτὰ τε- λειοῦσιν, ὡς κάκεινος ἐκείνοις αὐτὰ ἱερούργησεν.

³ Ἐτι τε ἐπεὶ τὰ τοῦ κυρίου ῥήματα προφέρονται ὑπὸ τοῦ ἱερέως ὡς ἤδη M 114^v ἔχοντος ἐξουσίαν ποιεῖν ἃ σημαίνει τὰ ῥήματα, τὰ δὲ παρακλητικὰ αὐτοῦ ῥήματα ὡς ἐξουσίαν αἰτούντος, οὕτω δὲ ἔχοντος, — μᾶλλον δὲ τι τελεῖται 35 καὶ βεβαιότερον ὑπὸ τοῦ ἔχοντος ἢ λαβεῖν αἰτουμένου, καὶ τοῦ ἤδη δυναμένου ἢ ἐλπίζοντος δύνασθαι — οὐ τοῖς δεητικοῖς τῶν ἱερέων ῥήμασιν, ἀλλὰ τοῖς ἀποφαντικοῖς τοῦ κυρίου ἀποτελεῖσθαι νομιστέον τὰ ἅγια. καὶ ἄλλως δὲ ὁ B 87^v δεόμενος ἢ δεῖται τυχεῖν τελειωτικῆς τοῦ μυστηρίου δυνάμεως ἢ οὐ. ἀλλ' εἰ μὲν τὸ πρῶτον, οὐκ ἂν δύναμις τελειωτικῆ ταῖς τῶν ἱερέων ἐνεῖη παρακλήσεσι. 40 τίς γὰρ ἂν αἰτήσειεν ὅπερ ἤδη κατέχει; εἰ δὲ τὸ δεύτερον, μάτην ἂν δέοιτο. ὥστε οὐκ αὐταὶ αἱ δεήσεις, ἀλλὰ τὰ κυρίου ῥήματα τὴν εὐχαριστίαν τελοῦσιν.

quippe dubium atque ambiguum est, an preces ac supplicationes nostrae Deo acceptae sint futurae, ex quo fieret, ut et salus nobis virtute huius mysterii exspectata dubia foret. Quod ne accidat, immo salus nostra, quam digne participantibus hoc sacramentum praebet, certa
5 atque indubia sit, necesse est Dominicis verbis dumtaxat et nullis aliis tantum confici sacramentum. Ad haec precibus quidem nostris non perficimus, sed tantummodo rogamus, ut perficiatur sacramentum. Verba vero, quae hoc divinum corpus operantur, efficientia sacramenti esse debent, non ut conficiatur deprecantia.

10 Ergo non nostris verbis, quae non conficiunt, sed ut conficiatur orant, tantum opus tribuendum, sed verbis Dominicis vere conficientibus eo modo, quo Dominus ipse per eadem verba, ut legitur in evangelio, consecravit. Praeterea verba Domini proferuntur a sacerdote, tamquam potestatem habente ea perficiendi, quae ipsa verba significant. Precibus
15 vero suis potestatem petit idem sacerdos tamquam nondum habens. Etenim melius certiusque res ab potestatem habente quam a nondum habente, sed ut eam habeat rogante perficitur. Faciliusque id agit, qui iam potest, quam qui posse se sperat. Non igitur supplicibus sacerdotum, sed enuntiativis Domini verbis effici credendum est haec sacra
20 mysteria. Item dum rogat sacerdos, aut petit obtinere potestatem conficiendi mysterii aut non. Si petit, non igitur inerat sacerdotis precibus ea potentia. Quis enim peteret, quod iam tenet? Quod si non petit, frustra rogat. Quapropter non ipsas sacerdotum preces, sed Domini verba eucharistiam conficere manifestum est.

25 Adde, quod verborum, quae haec mysteria conficiunt, nulla diversitas, nulla mutatio esse debet. Una enim cuiusque et immutabilis forma est, qua mutata totum etiam mutatur. Unde Matthaeus et Marcus et Lucas et cum iis apostolus Paulus, cum huius consecrationis mentionem faciunt, quae a Salvatore <in ea> nocte, qua tradebatur
30 perfecta est, eadem verba omnes eodem modo pronuntiant, quamvis et in superioribus et in sequentibus diversi diverso modo sunt locuti. Hic pariter omnes dixerunt: *Hoc est corpus meum*, et *Hic est sanguis meus*. Preces vero et supplicationes sacerdotum, quibus nonnulli existimant hoc mysterium confici, alias apud alios et longe quidem
35 diversas esse videmus. Alii enim optando, alii imperando id agunt. Siquidem Clemens et Iacobus: »Rogamus, inquiunt, ut mittas Spiritum sanctum tuum super hoc sacrificium, qui efficiat hunc panem corpus Christi tui et, quod in hoc calice est, sanguinem Christi tui.« Iacobus vero: »Rogamus, inquit, ut Spiritus sanctus adveniens sancta,
40 bona atque gloriosa eius praesentia sanctificet et faciat hunc quidem

2 ἐνδέχσθαι M δέχσθαι B | 19 ἢ ἢ M ἢ ὑπὸ B supra rasura | 36 ἔχοντος B
add. ἔξουσιαν

- 4 Ἐπι τῶν μὲν τελειούντων τὰ μυστήρια ῥημάτων οὐδεμίαν ὄλως μετα-
ποίησιν τε καὶ ἀλλοίωσιν δεῖν εἶναι· μία γὰρ ἡ ἐκάστου μορφή καὶ ἀμετα-
ποίητος, ἧς μεταβληθείσης καὶ τὸ πᾶν ἀλλοιοῦται. καὶ δῆλον, ὡς Ματθαῖος,
Μάρκος τε καὶ Λουκᾶς καὶ πρὸς τούτοις Παῦλος ὁ μέγας τῆς θείας
ταύτης μνησθέντες ἱερουργίας τῆς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἐν τῇ νυκτὶ ἧ παρεδίδοτο 5
τελεσθείσης τὰ ῥήματα ταῦτα ὁμοίως ἐπ' αὐτῆς λέξεως πάντες προήνεγκαν,
καίτοι γε ἐν τοῖς προηγουμένοις τε καὶ ἐπομένοις καὶ μικρόν τι ἐνηλλαχότες,
τὸ δὲ »τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου« καὶ »τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου« ὡσαύτως
M 115 πάντες εἰπόντες. τὰς εὐχὰς δὲ καὶ δεήσεις τῶν ἱερέων, αἷς κατὰ τοὺς οὕτω
λέγοντας τὰ μυστήρια τελειοῦνται, ἄλλας εἶναι παρ' ἄλλοις, καὶ ἄλλως παρ' 10
B 88 ἄλλοις λέγεσθαι. καὶ τοὺς μὲν εὐκτικῶς, τοὺς δε προστακτικῶς αὐτὰς προ-
φέρειν. Κλήμης μὲν γὰρ καὶ Ἰάκωβος, ὁ μὲν· »δεόμεθά σου«, φησίν,
»ἵνα καταπέμψοις τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, ὅπως, ἀποφῆνοι
τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ
Χριστοῦ σου«, Ἰάκωβος δέ· »ἵνα ἐπιφοιτῆσαν τῇ ἀγίᾳ καὶ ἀγαθῇ καὶ ἐνδόξῃ 15
αὐτοῦ παρουσίᾳ«, φησίν, »ἀγιάση καὶ ποιήση τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον σῶμα
ἅγιον τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου.«
Βασίλειος δὲ ὁ μέγας· »δεόμεθά σου«, φησίν, »ἐλθεῖν τὸ πνεῦμά σου τὸ
ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα καὶ εὐλογῆσαι αὐτὰ καὶ
ἀγιάσαι καὶ ἀναδειῖξαι τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον αὐτὸ τὸ τίμιον σῶμα τοῦ κυρίου 20
καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ ποτήριον τοῦτο αὐτὸ τὸ
τίμιον αἷμα τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ ἐκχυθὲν
ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.« ὁ δὲ γε θεῖος Χρυσόστομος· »κατάπεμψον«,
φησί, »τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα
τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου 25
M 115^v μεταβαλὼν τῷ πνεύματί σου, τῷ ἁγίῳ.« ἐν μὲν οὖν τούτοις τοσαύτης γε
B 88^v οὔσης διαφορᾶς, τῶν δὲ τελειωτικῶν ῥημάτων ἀμεταποιήτων ὀφειλόντων εἶναι
οὐκ ἐκεῖνα ἄλλα γε ὄντα παρ' ἄλλοις, ἀλλὰ ταῦτα, ἃ παρὰ πᾶσιν εἰσι τὰ αὐτὰ
καὶ παρὰ πᾶσιν ὁμοίως προφέρονται, μορφή τε καὶ εἶδος τῶν μυστηρίων
εἰσίν, καὶ τούτοις τὴν τελειωτικὴν ἀποδοτέον δύναμιν ταύτην· διὰ γὰρ τούτων 30
εἰς τὸ εἶναι, ὃ εἰσι, τὰ μυστήρια ἀποτελοῦνται.
- 5 Ἐπι ἐκεῖνά εἰσὶ τινος ποιητικὰ εἶτε καὶ τελειωτικὰ, δι' ὧν εἰς τὸ εἶναι
ἐκεῖνο παράγεται καὶ τῶν ἄλλων διακρίνεται. τοῦ δὲ ἱεροῦ μυστηρίου τούτου
οὐδὲν ἄλλο οὕτως ὡς τὰ κυριακὰ λόγια τελειωτικὰ εἶναι δοκεῖ. ὅθεν αὐτὰ
ταῦτα, καὶ οὐχὶ αἱ τοῦ ἱερέως δεήσεις τὸ τοιοῦτον τελειοῦσι μυστήριον. τούτου 35
τοῦ λόγου ἐπεὶ φανερὰ ἡ μείζων ἐστὶ πρότασις, ταύτην παραδραμόντες δείξομεν
τὴν ἐλάττονα. αὐτὴ ἡ τῆς ἱερουργίας ἐνέργεια καὶ τὸ δι' αὐτῆς ἀποτελούμενον
μυστήριον ἐν αὐτῷ τῷ ἐσχάτῳ νῦν τῆς τῶν τελειούντων ῥημάτων, ὅποιαοῦν
εἴεν ἐκεῖνα, προφορᾶς γίνονται. ἡ γὰρ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου οὐσία ἐν τῇ ἰδίᾳ
μένουσι φύσει, μέχρις ἂν πάντα ἐκεῖνα ὅποιαοῦν τὰ γε τελειοῦντα ῥηθεῖν 40

4 Mt 26, 26—28. Mc 14, 22—24. Lc 22, 19—21. I Cor 11, 23—25. | 12 Const. apost. VIII 12 n. 31, ed. Funk I 510. | 15 Lit. s. Jac. (F. E. Brightman, *Liturgies* I Oxford 1896, 54). | 18 Lit. s. Bas. (PG 31, 1040 A). | 23 Lit. s. Chrys. (PG 63, 916 C).

panem corpus sancti Christi tui, et calicem hunc pretiosum sanguinem Christi tui.« At magnus doctor Basilius: »Rogamus, inquit, ut veniat Spiritus sanctus tuus super nos et super haec proposita munera et benedicat ea, sanctificet et faciat hunc quidem panem ipsum pretiosum
 5 corpus et vinum pretiosum sanguinem Domini et Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, qui effusus est pro mundi vita.« Divinus autem Chrysostomus: »Emitte, ait, Spiritum tuum et fac hunc panem pretiosum corpus Christi tui, quod vero in hoc calice est, pretiosum sanguinem Christi tui transmutans ea Spiritu tuo sancto.« Cum igitur
 10 tanta sit in iis differentia atque varietas, verba autem sacramenti efficientia immutabilia esse debeant, profecto non illa, quae alia apud alios sunt, sed haec Domini verba, quae apud omnes eadem sunt et ab omnibus eodem modo proferuntur, tanti mysterii formam esse, et iis tribuendum esse perficiendi potentiam manifestum est. Per ea enim
 15 fit, ut sit quod est.

Illud quoque considerandum est ea esse alicuius rei efficientia, per
 quae res illa ad esse producit, ab aliisque distinguitur. Huius autem divini mysterii nulla alia quam verba Domini efficientia esse videntur. Ergo ipsa dumtaxat, et non sacerdotales preces tantum opus conficere
 20 dicenda sunt. Huius rationis prima quidem pars per se ipsa nota est, quare ea omissa minorem probabimus. Ipsum certe consecrationis opus et per consecrationem efficitur sacrum mysterium in extrema prolatione verborum conficientium, quaecumque illa sit, et in instanti fit. Siquidem panis et vini substantia in sua permanet natura, donec
 25 omnia illa, quaecumque sunt, quae sacramentum perficiunt, verba dicantur. Quibus dictis mox consecratio fit, transsubstantialitas perficitur, consummatur sacramentum. Quod et de baptismo beatus Augustinus ait: »Aufer, inquit, verba, et quid aqua nisi aqua? Accedat verbum elemento, et efficitur sacramentum.« Unde tanta potentia
 30 aquae, ut cum tetigerit corpus, purget cor, nisi ex eo, qui verbo hoc facit?

Cum igitur manifestum sit per verba hoc sacramentum confici,
 decet quae ad hanc ex substantia in substantiam transmutationem similitudinem aliquam habeant eique conformia sint. Unde quoniam
 35 in hac transmutatione tria haec esse necesse est: terminum a quo, et terminum ad quem ipsa transmutatio fit, et modum ipsius transmutationis, quae omnia illa significant, talia vero esse verba Domini facile probatur. In iis enim continetur terminus a quo per verbum hoc; nam nisi in ea esset terminus a quo, non esset transmutatio;

4 μέγας M θεῖος B | 11 προφέρειν scripsi (cf. 28. 39) προσφέρειν M B V | 12 σοῦ B om. | 28 παρὰ M V περὶ B | 29 προφέρονται M supra rasura προσφέρονται V

- B 89** ῥήματα· ἐκείνων δὲ ῥηθέντων εὐθὺς ἡ ἱερουργία τελεῖται, ἡ μεταβολὴ γίνεται, τὸ μυστήριον τελειοῦται. ὁ καὶ περὶ τοῦ βαπτίσματος ὁ μακάριός φησιν
- M 116** Αὐγουστῖνος· «ἀφελε τὰ ῥήματα», φησί, «καὶ τί τὸ ὕδωρ ἢ ὕδωρ; πρόσσει ῥῆμα τῷ στοιχείῳ καὶ γίνεται μυστήριον.» πόθεν τοσαύτη δύναμις τῷ ὕδατι, ὡς ἀπτόμενον τοῦ σώματος τὴν καρδίαν καθαίρειν, εἰ μὴ ἐκ τοῦ ῥήματι τοῦτο 5 ποιοῦντος;
- 6** Ἐπεὶ τοίνυν τὸ μυστήριον τοῦτο τελεῖται διὰ ῥημάτων, διὰ τοιούτων γε δεῖ πάντως τελεῖσθαι ῥημάτων, ἃ γε πρὸς τήνδε τὴν ἐξ οὐσίας εἰς οὐσίαν μεταβολὴν ὁμοιότητα ἔχει καὶ σύμμορφα ταύτη εἰσίν. ἐπεὶ ἐν τῇ γε τοιαύτῃ μεταβολῇ τρία ταῦτα θεωρεῖν ἀνάγκη, τὸν τε ἐξ οὐ καὶ τὸν εἰς ὁ ὄρον — 10 πᾶσα γὰρ μεταβολὴ ἐκ τινος εἰς τι — καὶ πρὸς τούτοις αὐτὸν τὸν τῆς ἱερουργίας τρόπον, ἐκεῖνα τὰ ῥήματα τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐργάζονται, οἷς ἐνεῖσι τὰ ταῦτα πάντα σημαίνοντα. τοιαῦτα δὲ εἰσι τὰ ῥήματα τοῦ κυρίου. περιέχεται γὰρ ἐν αὐτοῖς ὁ τε ἐξ οὐ ὄρος διὰ τοῦ «τοῦτο» ῥήματος· εἰ γὰρ μὴ εἴη ἐν
- B 89^v** αὐτῇ ὁ ἐξ οὐ ὄρος, οὐκ ἂν εἴη μεταβολή. ἔστι δὲ ἐξ οὐσίας εἰς οὐσίαν μεταβολή 15 τε καὶ ποιήσις. τοῦτον οὖν σημαίνει τὸ «τοῦτο». ὡσαύτως δὴ καὶ ὁ εἰς ὁ ὄρος ἐν τούτοις δῆλός ἐστιν. οὐ ἄνευ οὐκ ἂν εἴη μεταποίησις, ἀλλὰ φθορὰ μᾶλλον, εἰ μὴ εἰς ὄν, ἀλλ' εἰς μὴ ὄν προτοί. ἀλλὰ τοῦτο διχῶς θεωροῦντες ποτὲ μὲν γὰρ αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα νοοῦμεν εἰς ὁ μεταβάλλεται, καὶ
- M 116^v** τοῦτο δηλοῦται τῷ λέγειν «σῶμα καὶ αἷμα», ποτὲ δὲ πρὸς τὸ τὴν μεταβολὴν 20 ταύτην ὠρισμένην τε καὶ μερικὴν καὶ μίαν δεῖν ἔχειν οὐσίαν ἀφορῶμεν. ὄν τρόπον καὶ ἐν τοῖς ἀπὸ τέχνης γινομένοις εὐρίσκεται πᾶσι· μία γὰρ ἡ ἐκάστου μορφή καὶ τὸ εἶδος, καὶ μιᾶς ἐνεργείας ἐν ἔστι καὶ ἀποτέλεσμα. διὰ τοῦτο προστίθεται τὸ ἐμοῦ, τὰ δύο ταῦτα τὸν τε ἄρτον καὶ οἶνον δηλοῦν εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ μεταβάλλεσθαι. ὁ γε μὴν τῆς μεταβολῆς τρόπος διὰ 25 τοῦ «ἔστι» ῥήματος ἀρμοζόντως δηλοῦται· τὸ γὰρ ἐν ἀτόμῳ λεγόμενον εἶναι, οὐκ ἐν τῷ γίνεσθαι, ἀλλ' ἐν τῷ γεγεννημένον εἶναι καὶ ὄλως ἐν τῷ εἶναι νοούμενον οὐκ εὐκτικῶ, οὐ προστακτικῶ οἴωδῆποτε ῥήματι, ἀμφιβόλοις γε
- B 90** οὔσι καὶ μὴ τὸ εἶναι, ἀλλὰ τὸ μέλλον εἶναι δηλοῦσιν, ὁ καὶ μὴ γενέσθαι δύναται ἂν, ἀλλὰ τῷ «ἔστι» χρόνου ἐνεστώτος καὶ ὀριστικῆς ἐγκλίσεως ὄντι καὶ τὸ εἶναι ἤδη 30 σημαίνοντι ἱκανῶς παριστάνεται, μᾶλλον δὲ μόνως οὕτως καὶ μηδαμῶς ἄλλως.
- 7** Ταῦτα δὴ πάντα οὕτως ἀναγκαῖα ὄντα ἐν τῇ ὑπερφουεῖ ταύτῃ μεταβολῇ ἐπεὶ οὐδέσιν ἄλλοις οὕτως ὡς τοῖς κυριακοῖς ἐμπεριέχεται λόγοις, ὡς δέδεικται τε καὶ εἴρηται, ἀναγκάζει πιστεῦειν ἡμᾶς ἐκεῖνα εἶναι τελειωτικὰ τοῦ τοσούτου μυστηρίου μηδὲν ὄλως μήτε περιττὸν μήτε ἔλλιπές ἔχοντα, καὶ οὐκ ἀνθρωπίνας 35 εὐχάς, αἷς τινα καὶ τὰ καιριώτατα οὐκ ἐνεῖσιν. παρὰ ταῦτα δὲ πάντα τὴν
- M 117** ἀναίμακτον ταύτην θυσίαν εἰς ἑαυτοῦ μνήμην ποιεῖσθαι προσέταξεν ὁ δεσπότης. «τοῦτο», γὰρ φησιν, «ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.» ἐμφανεστέρα δὲ ἀνάμνησις αὐτοῦ γίνεται τῶν αὐτοῦ ῥημάτων, ἃ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου προῆλθε στόματος, λεγομένων ἢ ὀντινωνοῦν ἄλλων. καὶ τοῦ ἀποστόλου δὲ Παύλου 40 λέγοντος τὸν κυρίου θάνατον ἐν τῇ τῶν μυστηρίων τούτων ἱερουργίᾳ καταγ-

3 Aug., In Joh. ev. tract. 80, 3 (PL 35, 1840 B) Cf. Sermo 6, 3 (PL 46, 836 B). | 38 Lc 22, 19. | 41 Cf. I Cor 11, 26.

at in ea de substantia in substantiam transmutatio fit. Hunc igitur terminum significat illud hoc. Simili modo terminus ad quem iisdem verbis inest; nam sine eo termino non esset transmutatio, sed potius corruptio, si non in ens, sed in non ens mutaretur. Hunc vero terminum dupliciter considerare possumus: aliquando quidem ipsum corpus et sanguinem intellegentes, in quae substantialitas fit, et hoc significatur, cum dicitur corpus et sanguis, aliquando vero id considerantes, ut haec transsubstantialitas determinata et particularis sit et una. Quemadmodum iis etiam, quae per artem fiunt, [sunt] una cuiusque forma et species est, ita etiam unius operationis unus effectus est. Propter quod additur meum. Tertium vero atque postremum, per quod modus transsubstantialitatis exprimitur, satis apte exprimitur per verbum est. Quod enim in instanti fit, iam non futurum, se quasi factum et iam plane existens, non imperativo, non optativo, non cuiusvis alterius modi verbo nec futuro quidem tempore, quae dubia sunt, nec id quod est, sed quod futurum est, quod etiam non fieri posset, significat, sed ipso verbo est temporis praesentis et modi indicativi, quod ipsum iam esse significat, sufficienter exprimitur, immo vero dumtaxat hoc modo exprimi potest et non aliter.

Haec igitur omnia adeo in hac naturali transsubstantialitate necessaria cum nullis aliis praeterquam Dominicis verbis contineantur, sicuti ostensum est, profecto existimare cogimur atque fateri illa ipsa efficientia esse tam sacri mysterii, quibus nihil deficit, nihil superest, et non preces humanas, quibus aliqua desunt, quae magis necessaria forent. Praeter haec omnia, cum hoc immaculatum sacrificium in sui memoriam fieri iusserit Dominus — *Hoc enim, inquit, facite in meam commemorationem* — certe expressior eius memoria fit, cum illius verba ex sacratissimo illo ore prolata repetimus, quam si alia quaecumque referamus. Quod confirmat apostolus Paulus, dum dicit Domini mortem in hoc sacrificio annuntiari. Quo enim modo annuntiari expressius potest, quam dum corpus et sanguis eius propriis eius verbis quam quibusvis aliis tantum conficitur sacramentum?

Verumtamen concurrere Patrem et Spiritum sanctum Filio in hoc divino opere transsubstantialitatis panis et vini in corpus et sanguinem Christi fas est a fidelibus credi. Omnia enim opera in creaturis Trinitati communia sunt, nihilque fit omnino, nisi creante Filio, beneplacito Patris et Spiritus sancti voluntate. *Ex ipso enim et per ipsum et in ipso omnia iuxta apostolum Paulum. Et rursus: Per quem et saecula fecit. Et iterum: Portans omnia verbo potestatis suae. Et Iohannes evangelista, Omnia per ipsum facta sunt. Et idem: Spiritus est, qui*

γέλλεσθαι, πῶς ἂν βέλτιον καταγγέλλοιτο ἢ τοῦ ἰδίου σώματος καὶ αἵματος
 B 90^v αὐτοῦ διὰ τῶν οἰκείων ῥημάτων ἐνεργουμένων, καὶ οὕτω κατὰ πάντα καὶ
 ἡμῶν ποιούντων, ὡς αὐτὸς πεποίηκε; τούτοις ἄρα τοῖς ῥήμασι μᾶλλον ἢ
 ὅποιοισδήποτε ἄλλοις ἱεουργεῖσθαι τὰ θεῖα πιστευτέον.

8, 1 Συντρέχειν μέντοι καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα σὺν τῷ υἱῷ ἐν 5
 τούτῳ τῷ φρικτῷ καὶ θείῳ ἀποτελέσματι, τῇ εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ
 δηλονότι μεταβολῇ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, πᾶς τις βεβαιώτατα πιστευέτω.
 πάντα γὰρ τὰ εἰς τὴν κτίσιν ἔργα κοινὰ τῆς ὅλης τριάδος εἰσὶν, καὶ ἐν οὐδὲν
 τῶν πάντων γίγνεται ἂν ὅλως μὴ δημιουργοῦντος τοῦ υἱοῦ εὐδοκίᾳ πατρὸς
 καὶ θελήσει τοῦ πνεύματος. «ἐξ αὐτοῦ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ 10
 πάντα», φησὶ Παῦλος ὁ θεῖος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα λέγων
 τὸ ἅγιον. καὶ αὖ· «δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν.» καὶ πάλιν· «φέρων
 τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.» καὶ κατὰ τὸν υἱὸν τῆς βροντῆς·
 «πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο.» περὶ γε μὴν τοῦ πνεύματος Ἰωάννης μὲν· «τὸ
 M 117^v πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιῶν.» ὁ δὲ Παῦλος· «εἰ γὰρ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος 15
 Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ἡμῖν, ὁ ἐγείρας Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν
 ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσεται καὶ τὰ θνητὰ ἡμῶν σώματα διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος πνεύ-
 B 91^vματος αὐτοῦ ἐν ἡμῖν.» καὶ ἄλλοθι· «πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ αὐτὸ καὶ ἐν
 πνεῦμα διαιροῦν ἐκάστῳ ὡς βούλεται.» καὶ ὁ Δαυὶδ· «ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά
 σου καὶ κτισθήσονται.» ἀπλῶς γὰρ τοῦτον ἴσθι καθολικὸν ἐπὶ τούτοις κανόνα, 20
 ὡς αἰ τῆς θείας τριάδος ἐνέργειαι πρὸς μὲν τὰ εἴσω καὶ πρὸς ἑαυτὴν καὶ
 διακρίνονται καὶ ἔστιν ἐν αἷς οὐδαμῇ κοινωνοῦσιν ἀλλήλαις, ὡς τὸ γεννᾶν
 καὶ γεννᾶσθαι καὶ ἐκπορεύεσθαι ἔχει καὶ ἄλλ' ἄττα τοῦ ὁμοίου λόγου. πρὸς
 δὲ τὰ ἐκτὸς καὶ τὴν κτίσιν ἢ αὐτῇ ἐνέργεια τὸ αὐτὸ ἔργον ἐστὶν πατρὸς καὶ
 υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος. καὶ οὐκ ἔστιν ὅλως οὐδὲν τῶν εἰς ἡμᾶς γενομένων, 25
 ὃ μὴ ἐξ ὅλης πρόβεισι τῆς τριάδος, μιᾷ μέντοι ἐνεργείᾳ, μιᾷ δυνάμει, μιᾷ
 ἐξουσίᾳ, μιᾷ θελήσει. παρ' ὃ καὶ εἰς ὅλως δημιουργὸς καὶ μία ἀρχὴ καὶ
 αἰτία τῶν ὄντων τε καὶ γινομένων ἀπάντων ἢ θεῖα τριάς ἐστι τε καὶ πιστεύεται.
 τίσι δὲ μᾶλλον ἐπινεύσειέ τε καὶ συνέσοιτο λόγοις ὁ πατὴρ καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα
 ἢ τοῖς υἱοῦ τοῦ ὁμοφυοῦς τε καὶ ὁμοουσίου αὐτοῖς; οὐχὶ παντὶ τοῦτο δῆλον, 30
 ὡς μᾶλλον πάσης ἀνθρωπίνης εὐχῆς κἂν ὀπωσηοῦν ἀγιωσύνη ὑπερέχοντος
 M 118^v τὰ θεῖα τοῦ Χριστοῦ ῥήματα συνόντας τε καὶ ἀχωρίστως συνεργοῦντας ἔχοιεν
 B 91^v τὸν πατέρα καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα; καὶ παντὶ πού γε δῆλον οὐκ ἐρίζειν ἐθέλοντι.
 2 Ζητεῖται μέντοι καὶ ὑπηρέτης ὅστις ἱκανός. ἱκανὸς δὲ ἐστὶν ὁ δύναμιν
 διὰ τῆς ἱερᾶς καθιερώσεως σχῶν καὶ ἱερεὺς ἤδη χρηματίσας. οὐδὲ γὰρ δὴ 35
 ὑπὸ παντὸς καὶ τοῦ τυχόντος ταῦτα προφερόμενα τὰ ῥήματα ἰσχύουσι ποιεῖν
 τὸ ζητούμενον, μᾶλλον δὲ ἰσχύουσιν ὅλως οὐδέν. τίς δὲ ὁ λόγος, ὅτι οὕτως
 ἐκεῖνος ἠθέλησεν, οὕτω διετάξατο, οὕτως ἐνομοθέτησεν; τοῖς δὲ τῶν αὐτοῦ
 νόμων καὶ τῆς νομοθεσίας παραβάταις ἄξια καὶ τὰπίχειρα ἀποβαίνει, μηδὲν
 δηλονότι ποιεῖν ὅλως δύνασθαι. δεῖ δὲ πρὸς τούτοις αὐτὸν καὶ σκοπεῖν ὃ 40
 ἐκεῖνος προσέταξεν. προσέταξε δέ, ἴν' εἰς τὴν αὐτοῦ ἀνάμνησιν τοῦτο ποιῶμεν,

10 Rom 11, 36. | 12 Hebr 1, 2. | 13 Hebr 1, 3. | 14 Joh 1, 3. | 15 Joh 6, 64. |
 15 Rom 8, 11. | 17 1 Cor 12, 11. | 19 Ps 103, 30.

vivificat. Et Paulus: Si enim Spiritus eius, qui resuscitavit Iesum Christum a mortuis, habitat in nobis, qui suscitavit Iesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora nostra per inhabitantem in nobis Spiritum eius. Et iterum: Omnia autem haec operatur idem atque unus
 5 *Spiritus dividens unicuique prout vult. Et David: Emitte Spiritum tuum, et creabuntur.* Illud sane simpliciter tenendum et pro generali quadam regula observandum divinae Trinitatis operationes, si quis intrinsecus eam ipsam spectet, distinctas omnino ac separatas esse, aliquando etiam nullo modo invicem communicare, quemadmodum se habent
 10 *generare et generari, spirare et spirari, et alia quaedam similia. Extrinsecus vero, et quatenus ad creaturam spectat, una est operatio et idem opus Patris et Filii et Spiritus sancti, nihilque est eorum, quae in nobis fiunt, quod non ex tota Trinitate emanet, una tamen operatione, una potentia, una voluntate. Quare unus etiam dicitur creator et unum*
 15 *principium eorum omnium, quae sunt, quae fiunt, Trinitatis esse creditur. Quibus autem verbis potius consentire decet Patrem et Spiritum sanctum quam Filii, qui eiusdem est naturae, eiusdemque cum eo substantiae? Manifestum hoc omnibus est contendere nolentibus.*

Est autem ad haec necessarius et idoneus et sufficiens minister.
 20 *Sufficiens autem est, qui potestatem per consecrationem habuit et sacerdos factus est. Nec enim a quocumque prolata eiusmodi verba efficere possunt, quod quaeritur, immo vero nihil omnino possunt, nisi a sacerdote proferantur. Eius rei ratio est, quod ita Deo placitum est, ita ordinavit, hanc tulit legem. Transgressori igitur legis et voluntatis eius dignum paratum est meritum, ne quid facere possit. Oportet*
 25 *autem sacerdotem cum debita intentione ad ea, quae Dominus mandavit accedere. Siquidem mandavit nobis, ut in eius commemorationem haec ageremus, ut sciamus corpus eius et sanguinem — instrumenta-liter ipsi facientes, cum haec operamur — mortem eius annuntiare.*
 30 *Si quis enim vel verba Domini vel alia quaelibet, quibus existimet huius modi sacramentum confici, pronuntiet non ad ea, quae dicta sunt, intendens seque id agere, quod ille iussit, arbitretur, nihil omnino agit, sed suo frustratus desiderio fallitur.*

Materiam praeterea ad haec aptam et convenientem esse necesse
 35 *est. Oportet enim panem ex frumento, vinum ex vite fieri. Nisi enim granum frumenti, dicit Dominus, cadens in terram mortuum fuerit, nullum fructum afferet. Et rursus: Ego sum vitis vera. Quod si aliter sacerdos, etiam cum debita attentione, vel ipsa verba Domini vel alia quaecumque pronuntiet, vanus est omnis labor. Nec enim umquam ex*
 40 *hordeo miliove aut alio seminum genere panis factus, neque sicera aut lac aut mel in corpus et sanguinem Domini transmutaretur. Hoc*

ἴν' εἰδῶμεν σῶμα αὐτοῦ καὶ αἷμα ὀργανικῶς αὐτοί γε ποιῶντες καὶ τοῦτ' ἐργαζόμενοι τὸν θάνατον αὐτοῦ καταγγέλλειν. εἰ γάρ τις ἢ ταῦτα ἢ ὅποιαοῦν ἄλλα, οἷς ἂν πιστεύοι τὰ μυστήρια τελείσθαι, προφέρων ῥήματα μὴ τοῦτο σκοποῖη μηδὲ τοῖς λεγομένοις προσέχων τὸν νοῦν οἶοιτο ποιεῖν ἃ ἐκεῖνος ἐκέλευσεν, οὐδὲν ὅλως ποιεῖ, ματαιάζει πολλά γε βαττολογῶν. 5

8 Καὶ μὴν καὶ ὕλην οἰκείαν εἶναι δεῖ. ἐκ μὲν γὰρ πυροῦ τὸν ἄρτον, ἐκ δὲ B 92 ἄμπέλου τὸν οἶνον εἶναι ἀνάγκη. »εἰ μὴ γὰρ ὁ κόκκος τοῦ σίτου«, φησὶν ὁ κύριος, »πεσῶν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνη, οὐ δύναται καρπὸν φέρειν.« καὶ αὖ· M 118^v »ἐγὼ εἰμι ἢ ἄμπελος ἢ ἀληθινή.« ἄλλως γάρ, κἂν ἱερεὺς ᾖ, κἂν μετὰ τοῦ προσήκοντος σκοποῦ εἴτε τὰ αὐτοῦ Χριστοῦ ῥήματα εἴτε ἄλλ' ἄττα, οἷς ἱεροῦ- 10 γεῖν πιστεύει, προφέρει, μάταιος ἅπας ὁ πόνος αὐτῷ. οὔτε γὰρ ὁ ἐκ κριθῆς, οὐ κέγχρου, οὐκ ὀλλύρης, οὐ ζειᾶς ἢ τύφης ἢ ἄλλου του τῶν σπερμάτων ἢ τῶν ὀσπρίων καὶ χεδροπῶν ἄρτος, οὐ σίκερα, οὐ γάλα, οὐ μέλι εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ κυρίου μεταβληθεῖη ποτ' ἂν. οὕτως οἱ τῶν ἀποστόλων κανόνες, οὕτως οἱ ἐπιγεγόμενοι πατέρες διαβεβαιοῦνται. τί δὴ ποτε; ὅτι οὕτως ἐκεῖνος 15 ἠθέλησεν, οὕτω διετάξατο. παραβῆναι δέ τι, ὧν αὐτὸς ἐβουλήθη, οὐδαμῶς θέμις. ταῦτα μὲν οὖν τῶν ἀναγκαιοτάτων ἐστί, καὶ ὧν ἄνευ οὐκ ἂν τι γίνοιτο ὅλως.

4 Εἰσι δ' ἄττα εἰ καὶ μὴ ἀναγκαῖα πρὸς τὸ εἶναι, πρὸς γε μὴν τὸ εὖ εἶναι καὶ μάλα γε χρήσιμα, οὐδὲν μέντοι τῷ πράγματι λυμαινόμενα, εἰ καὶ ποτε 20 παροφθεῖη ἀνάγκης οὕτω συνελαινούσης. οἷόν ἐστι τὸ ἐπὶ θυσιαστηρίου τὸ B 92^v μυστήριον τοῦτο τελείσθαι, τὸ ἱερατικοῖς ἀμφιέννυσθαι ἱματίοις τὸν ἱερέα, ὡς τὸ πολλά τε ἄλλα πρὸ τῶν θείων ῥημάτων καὶ ἐτι δὲ μετ' ἐκεῖνα εὐχεσθαι τε καὶ δοξολογεῖν καὶ ὕμνολογεῖν τὴν θείαν τριάδα, παρ' ὃ καὶ ἄλλα παρ' ἄλλοις εἶναι καὶ παρὰ τοῖς μὲν πλείω, παρὰ δὲ τοῖς ἐλάττω. ὅθεν καὶ Βασιλείου 25 τὴν Ἰακώβου, Χρυσόστομον δὲ τὴν Βασιλείου τῆς ἱερᾶς ταύτης τελετῆς M 119 συνθήκην ἐπιτεμεῖν, ὡς δηλαδὴ μὴ ὄντων τῶν ἀπάντων ἀναγκαίων. οὐ γὰρ ἂν τις τούτων ἐτόλμησεν ὑφελέσθαι τι καὶ τὸ σμικρότατον τῶν εἰς τὰ προ- κείμενα ἀναγκαίων. καὶ νῦν δὲ εἴ τις οὐ καταφρονήσει τῆς ἐκκλησίας, ἥτις οὕτως διετάξατο, οὐδ' ὡς νέαν εἰσάγων αἵρεσιν, ἀλλ' ἀνάγκη ἀπαραιτήτῳ 30 κατεπειγόμενος, ἱερεὺς τε ὧν καὶ ὕλην ἔχων ἐπιτηδεῖαν τὰ κυρίου ῥήματα μόνον μετὰ προσήκοντος εἴποι σκοποῦ αὐτὰ μόνον, ἃ ἐκεῖνος πεποίηκε, πάντα ποιήσας, εὐδηλον ὡς τὸ πᾶν ἐποίησεν καὶ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἀπετέ- λεσεν. καὶ τὸ ἀνάπαλιν, εἰ πάντα τᾶλλα καὶ μυρία ὅσα εἰπὼν ἐκεῖνα παραδράμοι τὰ ῥήματα, μάταιοις αὐτῷ γέγονεν ἅπας ὁ πόνος. 35

9, 1 Εἰ δὲ τις μὴ πάνυτοι τούτοις πειθόμενος τὸ δεύτερον τῶν ὑπεσχημένων B 93 ζητοῖη καὶ τῶν διδασκάλων ἦν τινα δόξαν ἔχουσι περὶ τούτου ποθοῖη ἀκοῦσαι, παρίτω πρῶτος Ἀμβρόσιος ὁ θεῖος, τῷ μὲν χρόνῳ τῶν ἄλλων προέχων, ἀγιωσύνη δὲ καὶ σοφία τοῖς ἄλλοις τοῖς τ' ἐξ ἐώας τοῖς τ' ἐκ δυσμῶν ἰσότιμος ὧν. ὅς ἐν τῷ περὶ μυστηρίων λόγῳ αὐτὸ τοῦτο προθέμενος περὶ τῶν θείων 40 μυστηρίων διαλαβεῖν καὶ ὅσα ἐν τούτοις ἀναγκαῖα διδάξαι, τοιάδε περὶ τῆς εὐχαριστίας ἄτε πράγματος ὑπερφυοῦς διαφορῶν· »πῶς δέ«, φησὶν, ὁ

canones apostolorum, hoc posteriores doctores affirmant. Quamobrem hoc? Quoniam ille opifex rerum ita voluit, ita constituit. Transgredi autem et vitare quidquam eorum, quae ille ordinavit, nefas est. Haec ergo ad sacri mysterii consummationem necessaria prorsus sunt, et
5 sine quibus nihil omnino fieri potest.

Sunt autem alia quaedam quae, etsi ad esse rei minime necessaria sint, multum tamen conferunt ad decorem perfectionemque mysterii. Ex quibus, si quid aliquando iusta necessitate praetermittatur, nulla iactura fit. Huiusmodi sunt mysterium super altari conficere, sacer-
10 dotalibus vestibus indui sacerdotem, multa et ante verba Domini et post in laudem Dei, in narrationem operum suorum, in impetrationem vitae aeternae partim a sacerdotibus, partim a populo dici. Unde et alia apud alios dicuntur, et apud quosdam plura, apud alios pauciora. Hinc est quod Basilius Iacobi, Chrysostomus vero Basilii missas
15 breviores fecerunt, quod non necessaria forent omnia, quae dicebantur. Nemo enim necessarium quidquam detrahere praesumpsisset. Quod si quis nunc non per contemptum ecclesiae, quae ita ordinavit, nec tamquam novam introducendo haeresim, sed inevitabili aliqua necessitate coactus sola Dominica verba cum debita intentione protulerit,
20 ipsa dumtaxat, quae ille dixit et fecit, dicens et faciens, dummodo sacerdos sit, convenientemque materiam habeat, profecto verum Christi corpus sanguinemque perfecit. Contra vero, si quis caetera omnia et alia paene infinita proferens verba Domini omiserit, lusit operam, ut aiunt, nihilque peregit.

25 Quod si forte quispiam iis minime contentus auctoritatem quaerat, 9, 1 et quid doctores ecclesiae senserint, audire desideret, imprimis videat Ambrosium, aetate quidem praecedentem caeteros, sapientia vero ac vitae sanctitate nulli vel orientalium vel occidentalium cedentem. Hic in sermone, quem de sacramentis scripsit, ita inquit: »Quomodo
30 enim panis potest esse corpus Christi? Quibus verbis aut quorum verbis haec sacramenta perficiuntur?« Et addit: »Ipsis Domini nostri Iesu Christi.« Et infra: »Cum autem hoc sacramentum perficit, non propriis verbis sacerdos, sed ipsius Christi utitur. Verba enim Christi hoc sacramentum conficiunt.« Et post pauca: »Ante consecrationem panis
35 est. Verbis autem Christi dictis mox corpus Christi est: *Accipite enim, inquit, comedite ex eo omnes. Hoc est corpus meum.* Similiter in calice ante verba Domini vinum est aqua mixtum. Christi verbis operantibus sanguis efficitur.« Rursus idem Ambrosius cum multa signa et miracula commemorasset, quae solo Domini verbo facta fuere,
40 universumque mundum verbo eodem ex nihilo esse productum, multa-

11 ὁ ἐκ κριθῆς] B om. ὁ | 13 χεδροπῶν corr. M² ex δροπῶν | 13/14 ἄρτος... κυρίου μεταβλ. B om. | 22 ἀμφιένυσθαι] ἀμφιένυσθαι M B | 23 πρὸ M πρὸς B

- ἄρτος σῶμα δύναται εἶναι Χριστοῦ; τίσι δὲ ῥήμασιν ἢ τίνων λόγοις ἢ ἱερὰ τελετὴ αὕτη τελεῖται;» καὶ ἀποκρινόμενος· »τοῖς αὐτοῦ«, φησί, »τοῦ κυρίου
- M 119^v** Ἰησοῦ.« καὶ μετὰ ταῦτα· »ὅτε δὲ τὸ μυστήριον τελεῖται, οὐ τοῖς ἰδίοις ἤδη ῥήμασιν ὁ ἱερεὺς, ἀλλὰ τοῖς αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ«, φησί, »χρηῖται· τὰ γὰρ τοῦ Χριστοῦ ῥήματα τοῦτο τελειοῦσι τὸ μυστήριον.« καὶ μετ' ὀλίγα· 5
- »πρὸ τῆς καθιερώσεως ἄρτος ἐστί. τῶν δὲ τοῦ Χριστοῦ εἰρημένων ῥημάτων εὐθύς ἐστί σῶμα Χριστοῦ· λάβετε γάρ, φησί, φάγετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστί τὸ σῶμά μου. καὶ ἐν τῷ ποτηρίῳ δὲ πρὸ μὲν τῶν κυρίου ῥημάτων οἶνος
- B 93^v** ὕδατι κεκραμένος ἐστί. τῶν δὲ τοῦ Χριστοῦ ῥημάτων ἐνεργησάντων αἷμα ἀποτελεῖται.« καὶ αὐτὸς ὁ αὐτὸς Ἀμβρόσιος πολλὰ πρότερον διηγησάμενος σημεῖα 10 καὶ θαύματα κυριακῶ ῥήματι μόνῳ γεγενημένα, τὰ τε ὄντα πάντα τῷ λόγῳ κυρίου ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρηγγμένα, καὶ ἄλλων δὲ τεραστειῶν εὐλογίαις τε καὶ εὐχαῖς ἀνθρωπίναις γεγενημένων μνησθεὶς ἐπάγει· »εἰ οὖν τοσοῦτον ἢ ἀνθρωπίνῃ ἰσχυσεν εὐλογία πρὸς τὸ τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν μεταποιῆσαι, τί περὶ τῆς θείας ἐροῦμεν καθιερώσεως, ὅπου αὐτὰ τὰ 15 ῥήματα τοῦ σωτῆρος ἐνεργοῦσι; τοῦτο γὰρ τὸ μυστήριον, ὃ λαμβάνεις, τῷ Χριστοῦ ῥήματι τελειοῦται.« καὶ ταῦτα μὲν οὕτως. καὶ ἔτι πολλῶ πλείονα τούτοις ὁμοία διαρρήδην φησί. Αὐγουστῖνος δὲ ὁ θειότατος, ὁ νοῦς ἐκεῖνος ὁ διαβατικώτατος· ἢ τοῦ θείου σώματος τοῦ Χριστοῦ ἱεουργία, φησί, παρὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας πιστεύεται μηδὲν μᾶλλον ὑπὸ χρηστοῦ, μηδὲν ἤττον 20 ὑπὸ πονηροῦ ἱερέως τελεῖσθαι. οὐδὲ γὰρ τῇ τοῦ ἱεουργοῦντος ἀξία, ἀλλὰ
- M 120** τῷ τοῦ δημιουργοῦ ἀποτελεῖται ῥήματι. καὶ ἀλλαχοῦ· πιστευτέον τοῖς τοῦ
- B 94** Χριστοῦ ῥήμασι τὰ μυστήρια ἱεουργεῖσθαι. οὐ γὰρ τῇ δυνάμει πρότερον ἐδημιουργήθη τὰ ὄντα, τούτου δήπου τῷ ῥήματι πρὸς τὸ βέλτιον μεταβάλλεται. καὶ αὐτὸς ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν περὶ τῶν κυριακῶν λόγων· πρὸ μὲν τῶν τοῦ 25 κυρίου ῥημάτων, φησί, τῶν τοῦτό ἐστί τὸ σῶμά μου λεγόντων ἄρτος λέγεται τὸ προσφερόμενον, τῶν δὲ ῥημάτων ἐκείνων ῥηθέντων οὐκ ἔτι ἄρτος, ἀλλὰ σῶμα καλεῖται. καὶ αὐτὸ ἐν τῷ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην· καλεῖται σῶμα καὶ σὰρξ τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ σὰρξ περιλαβεῖν οὐ δύναται. ἱεουργοῦσι δ' αὐτὸ τὰ σαρκὸς ῥήματα, ἃ καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ σαρκὸς γέγονασι ῥήματα. ἔφη 30 γάρ· »τοῦτό ἐστί τὸ σῶμά μου.« τί τούτων τῶν μαρτυριῶν σαφέστερον, τί δ' ἂν ἀριδηλότερον γένοιτο; οὔτε γὰρ τοὺς ἱεροὺς διδασκάλους τούτους ἀποπροσποιεῖται τις νοῦ κύριος ὢν καὶ Χριστιανὸς εἶναι τε καὶ καλεῖσθαι βουλόμενος, οὐς γε αἱ ἱερὰ σύνοδοι πᾶσαι ὡς διδασκάλους ἐδέξαντο κοινούς, οὐς ὡς ἁγίους καὶ θεῶ φίλους ἀνεκήρυξαν, ὧν μνεῖαν μετὰ μεγίστης εὐφημίας 35 οὐχ ἢ δυτικῆ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῇ ἢ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ποιεῖται. οὔτε
- B 94^v** ἀσαφῶς ἢ ἀμφιβόλως, ἀλλὰ διαρρήδην τε καὶ τρανέστατα τὸ προκείμενον ἡμῖν διδάσκουσι, τοῖς αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος ῥήμασι τοῖς »τοῦτό ἐστί τὸ σῶμά

6 Ambr., De sacr. IV 23 (PL 16, 444 A). | 13 Ambr., De sacr. IV 14—20 (PL 16, 440—442). | 18 Cf. Aug., De trin. IV 19 (PL 42, 901 B). | 22 Cf. Aug., Sermo 227 (PL 38, 1099 D). | 25 Aug. Serm. 2? De verbis Dom. (PL 38)? | 29 Cf. Aug., In Joh. ev. tract. 26, 13 (PL 35, 1612 D).